

Levensbeschouwing voor alle leerlingen

JOS VAN DE LAAR

In deze bijdrage beschrijf ik enkele uitgangspunten van twee levensbeschouwelijke methodes waar ik als auteur bij betrokken ben. Het betreffen Wegen Naar Wijsheid (WNW) bedoeld voor de vwo-onderbouw en Wijs Worden (WW) bedoeld voor de havo-onderbouw en het vmbo (Wijs Worden Basiseditie). Deze lesmethodes zetten nieuwe lijnen uit ten opzichte van bestaande methodes. Dit gebeurt in de overtuiging daarmee meer recht te doen aan wat het vak Levensbeschouwing in onze tijd leerlingen moet bieden. Mijn opvattingen zal ik enigszins uitdagend verwoorden in de hoop dat contrastwerking de reflectie op en de discussie over het vak zal stimuleren.

Het vak Levensbeschouwing moet leerlingen stimuleren in hun levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling, dat wordt binnen vakdiscussies breed onderkend. Ook wat betreft de levensbeschouwelijke samenstelling in Nederland bestaat er eenstemmigheid: bijna de helft van de Nederlanders geeft zin aan het leven zonder religieus te zijn, ongeveer een kwart is christen en het vierde kwart ongebonden religieus. De situatie in de klas zal - gemiddeld genomen - hiermee in overeenstemming zijn.

Geloven dat God niet bestaat

Levensbeschouwelijke vragen en mogelijke antwoorden op die vragen vormen de kern van het vak. Dat wil zeggen dat leerlingen met name leren nadenken over datgene wat *niet zeker* is, wat niet zintuiglijk of logisch definitief als waarheid vastgesteld kan worden. Op levensbeschouwelijk gebied kunnen mensen geen bewijsbare zekerheid verwerven. De uitspraak 'Ik geloof in God' is niet zekerder dan de uitspraak 'Ik geloof niet in God'. Iemand die in God gelooft, gelooft niet méér dan iemand die niet in God gelooft: beiden geloven evenveel. Vanuit de overtuiging dat de leerling binnen het vak gestimuleerd moet worden in de eigen levensbeschouwelijke identiteit, mag in methodes geen kwalitatief onderscheid gemaakt worden tussen 'geloven in God' en 'geloven dat God niet bestaat'. Ook kwantitatief gezien dient er enigszins evenwicht te bestaan tussen religieuze en niet-religieuze antwoorden op levensvragen. De leerling die op atheïstische wijze zijn levensbeschouwelijke identiteit wil ontwikkelen moet

even serieus genomen worden als een religieuze leerling. Men neemt die leerlingen - nota bene gemiddeld grofweg de helft - niet meer serieus als men een religieuze levensbeschouwing kwantitatief en/of kwalitatief meer waardeert dan een niet-religieuze. Een levensbeschouwelijke methode binnen een school-situatie mag op dit punt niet discrimineren; niet alleen de min of meer religieuze helft heeft recht op begeleiding, maar alle leerlingen. Als men ook de niet-religieuze leerlingen serieus wil helpen bij het verder ontwikkelen van hun levensbeschouwelijke identiteit, moet dat ook in de naam van het vak tot uitdrukking komen: 'Levensbeschouwing' dus en niet 'Godsdienst'.

Godsdienst én levensbeschouwing?

Opvallend is dat men binnen de schoolvakcontext nogal eens spreekt over *interreligieuze* dialoog en niet over *interlevensbeschouwelijke* dialoog. Het vorige punt maakt duidelijk dat als 'levensbeschouwelijke identiteit van de leerling' als uitwisselbaar wordt beschouwd met 'religieuze identiteit van de leerling' en 'levensbeschouwing' met 'religie', we dan met allesbehalve onschuldige verhaspelingen te maken hebben.

Ook spreken over 'godsdienst en levensbeschouwing' of over 'religie of levensbeschouwing' is verwarrend. Godsdienst is levensbeschouwing, maar levensbeschouwing hoeft niet altijd godsdienst te zijn. Een koe is een dier, maar een dier is geen koe, kán een koe zijn maar dat hoeft niet. Het is dubbelop als je zegt: 'ik heb het nu over godsdienstige levensbeschouwing én over levensbeschouwing'.

Binnen WNW en WW wordt consequent gesproken van 'levensbeschouwing', die hetzij 'religieus', hetzij 'niet-religieus' kan zijn.

De aan het vak Levensbeschouwing gerelateerde wetenschappelijke bezinning is de filosofie.

Kortsluiting

Hoe de aandacht voor godsdienst, dus voor godsdienstige levensbeschouwing, oogverblindend kan werken als het gaat over de levensbeschouwelijke identiteit van de leerling, wil ik laten zien aan de hand van een passage uit: Gerdien Bertram-Troost en Ina ter Avest, *Religie in het onderwijs door een andere 'bril'* (Narthex jrg. 8, nr. 4, 26-27). Mijn aandacht gaat daarbij uit naar de woorden 'levensbeschouwing' en 'godsdienst'.

Als je een visie onderschrijft dat leerlingen op school vertrouwd gemaakt moeten worden met verschillende vormen van levensbeschouwing en gestimuleerd moeten worden in hun eigen levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling' (26), en je confronteert daarmee de reacties op de stellingen die zich beperken tot *religie* op school (REDCo-onderzoek), dan ontstaat er kortsluiting.

Het gaat om de volgende stellingen:

Stelling 1. 'Leerlingen moeten op school leren begrijpen waar verschillende godsdiensten voor staan.'

Stelling 2. 'Leren over verschillende godsdiensten helpt me om mijn eigen mening te vormen.'

Stelling 3. 'Op school leren over godsdiensten helpt me mezelf te leren kennen.'
Driekwart van de leerlingen is het met stelling 1 eens, nog maar ruim de helft met stelling 2 en slechts 20 procent met stelling 3. Mijn vraag is: hoeveel leerlingen zouden ingestemd hebben als bij stelling 2 en 3 *levensbeschouwingen* had gestaan in plaats van godsdiensten?

Wanneer je op zoek gaat naar de 'eigen levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling', ben je verkeerd bezig als je enkel vraagt naar de betekenis van godsdienst. Een belangrijk deel van de leerlingen dat hun identiteit op niet religieuze wijze gestalte wil geven, ervaart hier een vervreemdende probleemstelling. Het is alsof je in deze cijfers de helft van de leerlingen hoort zeggen: 'waar hebben jullie het in hemelsnaam over, niet over mij in ieder geval!'

Filosofie

Binnen het vak ontwikkelt de levensbeschouwing van de leerling zich op het niveau van het bewuste: de reflectie. De reflectie over levensbeschouwing is een aparte activiteit, waarvoor binnen WNW en WW een apart begrip wordt gebruikt: filosofie. Daarom wordt filosoferen ingevuld als de kritische reflectie over levensbeschouwing en wordt filosofie gedefinieerd als: kritisch verantwoorde levensbeschouwing. De aan het vak Levensbeschouwing gerelateerde wetenschappelijke bezinning is voor WNW en WW daarom de filosofie en niet de theologie, de humanistiek of de religiewetenschap. Het is niet juist als de christelijke theologie de aan het vak Levensbeschouwing gerelateerde basiswetenschap is: ze reflecteert vanuit een christelijke bestaanservaring en biedt daarmee slechts één van de perspectieven die binnen het vak Levensbeschouwing aan de orde moeten komen.

Alternatief voor de filosofie kan erin bestaan de christelijke theologie zo ver op te rekken - tot een heel 'open' theologie - dat ze vervormt tot een algemeen levensbeschouwelijke reflectie waarbij, zo vermoed ik, het christendom min of meer heimelijk toch een bevoorrechte positie inneemt. Een dergelijke halfslachtige aanpak biedt uiteindelijk geen helderheid naar het vak en werkt discriminerend naar andere perspectieven. Tevens zou een dergelijke vage theologie wel eens de eigenheid van het christelijk perspectief kunnen corrumperen.

Dit neemt niet weg dat de christelijke en de islamitische theologie en de humanistiek (enzovoort) onmisbare bijdragen leveren aan het vak Levensbeschouwing, met name daar waar het binnenperspectief van levensbeschouwingen aan de orde komt.

Ideologiekritisch instrument

Met het voorgaande wordt duidelijk afgeweken van bijvoorbeeld het destijds invloedrijke werk van J.A. van der Ven: *Kritische Godsdienstdidactiek*. Zoals de titel van zijn boek aangeeft, behelsde het hier geen kritische *levensbeschouwelijke* didactiek; de aan het vak gerelateerde wetenschap was voor hem de theologie. Daarmee signaleerde hij echter onmiddellijk een enorm probleem. Want zowel met religies, zoals ze in de praktijk bestaan, als met de theologie zelf, is volgens hem zoveel mis dat ze niet als ijkpunt voor de inhoud van het vak kunnen dienen. Van der Ven beklemtoonde dat de kerken in de ban zijn van een burgerlijke ideologie: daarmee sanctioneren zij de bestaande onderdrukkende verhoudingen tussen mensen. Gewoonlijk pas na lange tijd en na hevige conflicten met allerlei maatschappelijke groepen en interne progressieve krachten zijn religies soms schoorvoetend bereid iets van het nieuwe emancipatorische besef binnen het eigen denken te integreren.

*Ook hier ligt een taak van de filosofie binnen
het vak Levensbeschouwing: het eigen
levensbeschouwelijk denken kritisch bevragen.*

Om dit probleem op te lossen, lanceerde Van der Ven een schema van *waar* tegenover *werkelijkheid en onwaar*. Dat het christendom dwars ligt bij tal van emancipatieprocessen, mag dan wel *werkelijkheid* zijn, maar dan hebben we te maken met het *onware* christendom. Het gaat echter om het *ware* christendom, het *echte* christendom, zoals je ook een *ware* islam hebt: die pleegt geen aanslagen. Met deze constructie worden onderdrukkende tendensen binnen religies theoretisch geëlimineerd. Dat *ware* christendom – als een theoretisch residu van het werkelijk bestaande christendom – kon daardoor een ijkpunt voor het vak worden. Op deze wijze was binnen de les een ideologiekritisch instrument aanwezig en kon men onderdrukkende levensbeschouwelijke tendensen bekritisieren. Maar de tijden zijn veranderd: de multilevensbeschouwelijkheid heeft haar intrede gedaan. De helft van de leerlingen identificeert zich niet met een christelijk gelovige positie en van de overige leerlingen is het niet waarschijnlijk dat ze zich allemaal herkennen in een of andere versie van het *ware* christendom, dat het ijkpunt binnen de methode of de les is.

Basiswaarden

Het probleem waar Van der Ven mee worstelde, blijft echter bestaan. Om niet in de val van onverschilligheid en vrijblijvendheid te lopen waarmee men ook de onderdrukkende werking van levensbeschouwingen de klas binnenhaalt,

moet een methode over een kritisch instrumentarium beschikken. Hoe zit dat bij WNW en WW?

In WNW en WW is gekozen voor vier basiswaarden die maatschappelijk breed gedragen worden en die ook voor de helft niet-religieuze leerlingen herkenbaar en invoelbaar zijn: gelijkwaardigheid, vrijheid, democratie en tolerantie. Deze basiswaarden vormen tevens de voorwaarden om aan onze multiculturele samenleving te kunnen meedoen (met de methodes wordt dus ook structureel aan burgerschapsvorming gedaan). Levensbeschouwingen in onze samenleving dienen getoetst te worden aan deze beginselen. Met dit uitgangspunt wordt de levensbeschouwelijke pluriformiteit serieus genomen zonder dat dit tot vrijblijvendheid leidt.

Met de vier basiswaarden is echter een ijkpunt de klas binnengebracht dat zelf kritisch bevestigd moet worden; zo'n ijkpunt of oriëntatie kan binnen het onderwijsleerproces zelf inzet van discussie zijn. Met de leerlingen de basiswaarden kritisch bevragen – bijvoorbeeld naar een mogelijke ideologische werking van het gelijkheidsbeginsel – is bijvoorbeeld een thema in beide methodes. Ook hier ligt een taak van de filosofie binnen het vak Levensbeschouwing: het gaat dan om de filosofische activiteit bij uitstek: het eigen levensbeschouwelijk denken kritisch bevragen, de eigen vooronderstellingen en de eigen methode onder kritiek stellen.

Wetenschap

De invalshoek van het vak is de levensbeschouwelijke; deze invalshoek mag er niet toe leiden dat wetenschap en levensbeschouwing tegen elkaar uitgespeeld worden. Zo mag bijvoorbeeld het Bijbelse scheppingsverhaal of de Intelligent Design opvatting niet uitgespeeld worden tegen het hedendaagse onderzoek naar het ontstaan van de verschillende vormen van leven. Het is dan ook niet de vraag of de evolutietheorie dan wel het scheppingsverhaal gelijk heeft. Het heeft ook geen zin te zeggen dat ze gelijkwaardig zijn: ze zijn *ongelijksoortig* en dat moet in een les Levensbeschouwing duidelijk worden.

Binnen de les Levensbeschouwing kunnen enerzijds nieuwe levensbeschouwelijke vragen ter sprake komen die door de moderne onderzoeksresultaten worden opgeworpen, anderzijds kunnen fundamentele vragen gesteld worden aan de wetenschap, al is het maar omdat wetenschap zelf vertrekt vanuit bepaalde filosofische vooronderstellingen. Omdat het hier gaat om het nadenken over de waarheidspretenties en de reikwijdte van wetenschap, ligt ook hier een (wetenschaps)filosofische taak voor het vak Levensbeschouwing, in dit geval voor het tweede fase onderwijs.